

החברה היהודית באימפריה העות'מאנית בפתח העידן המודרני

ירון צור, גבירים ויהודים אחרים במזרח התיכון העות'מאני 1750-1830, ירושלים:
מוסד ביאליק, תשע"ז, 261 עמ'

הופעת ספרו החדש של פרופ' ירון צור, חוקר מובהק של יהדות צפון אפריקה, היא בשורה טובה לציבור החוקרים ולקהל הקוראים הרחב. הספר מתמקד בגבירים היהודים בקהילות היהודיות במזרח התיכון העות'מאני בשנים 1750-1830, תקופת סף העידן המודרני, על רקע המצב החברתי והכלכלי בקהילות הללו. החיבור הוא פרי מחקר ממושך ודן בקהילת אסתאנבול, בירת האימפריה העות'מאנית, ובקהילות המרחב המזרחי של האימפריה: דמשק, חלב, בצרה, ירושלים וקהיר. לאורך הספר המחבר מלמד על השווה והשונה בין הקהילות ועל מגוון המגזרים שחיו בהן, ומנתח את המציאות הכלכלית בכל אחת מהן. הוא מתמקד במאבקים בין בני המיעוטים הדתיים – נוצרים ויהודים – בכל מקום על מקורות המחיה, בעיקר המסחר הבינ-לאומי והמקומי.

הספר נכתב בהשראת הספר 'מעגל טוב השלם', יומנו של גדול שלוחי ארץ-ישראל במחצית השנייה של המאה השמונה עשרה ואיש ההלכה והקבלה המובהק ר' חיים יוסף דוד אזולאי (החיד"א), שתיאר בצבעים בולטים ובסגנון ייחודי את הקהילות שעברו או התארכו בהן. יומן זה מלמד הרבה על התקופה ועל עולמו של החיד"א. אומנם היומן כבר נחקר בעבר, ובולט מאוד מחקר המוערך

של מאיר בניהו המנוח על החיד"א,¹ אך צור הופך והופך ביומן וקושר את המידע החדש שהוא דולה ממנו למידע נוסף ולגילויים חדשים בספרות המחקר. הוא גם ממקם את החיד"א במפת המגזרים החברתיים שהוא מתאר בהרחבה, ובתוך כך מעלה את הבעייתיות בתפיסה העצמית של חבריהם. למשל הוא מראה כי החיד"א, שחשק בחסות ובדרכון של האימפריה ההבסבורגית לצורך הפלגתו לליוורנו בשנת 1773, בימי המלחמה בין האימפריה העות'מאנית לאימפריה הרוסית (1768-1774), כדי להקל עליו את התנועה, ידע כי הסיכוי שבקשתו תתקבל נמוך, 'כי המלבוש והלשון הן עדי שאני ליואנטינו ולוונטיני'. אם כן הלבוש והלשון הם הגורמים התרבותיים שהכריעו באשר למיקומו המדויק במפת המגזרים. החיד"א הגדיר עצמו לוונטיני, בניגוד לליבורנזים (הפרנקוס, נתינים זרים). וצור שואל: 'האם בכך התכוון לומר שהוא איש המזרח, נתין האימפריה העות'מאנית? ואולי תפיסתו העצמית הייתה מורכבת מזה, שכן המונח לבנטיני שימש גם לציון מקומיים כפוליתרבות, בעלי תרבות מקומית ואירופית. חיד"א דובר הלאדינו כבר שהה שנים אחדות באירופה וגם קנה לו בזמן מן הזמנים ידיעות כלשהן באיטלקית ובלשונות אירופיות אחרות. כלום זיהה עצמו עם מגזר דמויי-האירופים, כלומר עם הליבורנזים, שבקרבם כבר התעתד לשבת?' (חיד"א כיהן כרבה של ליוורנו בשנים 1778 עד 1806, שנת פטירתו) (עמ' 168).

צור מרבה להסתייע לאורך ספרו בחיבור המקיף של ההיסטוריון שלמה א' רוזאניס על קורות היהודים באימפריה העות'מאנית.² לאחרונה חוקרים מעטים בלבד מסתייעים במחקר זה, וצור מוכיח כי לא נס לחו, וכי יש בו מידע בלעדי על אודות הגבירים היהודים.

מלבד העיסוק בגבירים דן החיבור שלפנינו במגזרי החברה היהודית, ובוחן את השפה שבה דיברו וכתבו, את אחדותם ואת חיי הכלכלה, וכן נדונה בו בהרחבה פניית היהודים לבתי המשפט המוסלמיים. המחבר הסיק מסקנות חשובות, שוודאי ישמשו את המחקר בעתיד. למשל הוא מדגיש כי בניגוד לקהילות דוברות הלאדינו, הקהילות דוברות הערבית לא קיימו ביניהן קשרי כלכלה, מסחר או פוליטיקה רצופים; בני קהילה אחת לא יכלו בדרך כלל להבין את הדיאלקט של בני קהילה אחרת, והעברית שימשה שפת תקשורת ביניהם. הוא אף מתייחס לסוגי כתבי היד של הלאדינו ושל הערבית והעברית שהיו

1 מאיר בניהו, ר' חיים יוסף דוד אזולאי, ירושלים תשי"ט.

2 שלמה אברהם רוזאניס, קורות היהודים בתורקיה וארצות קדם, ה: משנת תצ"א עד שנת תקס"ז, 1730-1807, סופיה תרצ"ז-תרצ"ח; 1: הדורות האחרונים, עם הערות יצחק רפאל מולכו, ירושלים תש"ה.

מקובלים בקרב דוברי הג'ודזמו והערבית. הוא מקדיש מקום נרחב לדיון במגזרי חלב, שכללו את הפרנקוס – שנמנו עימו משפחות פורטוגליות מיוחסות שישבו קודם לכן בוונציה ובליוורנו – ואת המגזר הדמוי אירופי, שנמנו עימו מסתערבים וספרדים שרצו לזכות בנתינות זרה על מנת שיוכלו לנוע בקלות הן במרחב העות'מאני והן במרחב המערבי. נושא זה כבר נחקר היטב, ומידע רב פורסם על בני סילוירה, בני פיג'וטו ואחרים. חשובה מסקנת צור שהמגזר הדמוי אירופי נחשב למגזר החזק בעיר, בשל קשרי חבריו נשאי התרבות האירופית עם מערב אירופה. צור גם מבחין כי בכצרה, בכגדאד ובדמשק לא היו חברות מגזרים, וכי אף בערי הקודש של ארץ-ישראל לא התפתחה חברה כזו עד שלהי המאה השמונה עשרה.

צור ביסס שיטה חדשה להבנת המציאות החברתית והכלכלית של היהודים בקהילות הללו; הוא קורא לעיון מחדש בשאלות עקרוניות, כגון מהי פזורה, ומעמיד מילון שלם, שוודאי ישרת מעתה את המחקר, ובו מושגים כגון יהודי הממשל, דמויי אירופים, יהודי ההיכל (הרבנים), יהודי העמל (בעלי המלאכה), הרוכלים והסוחרים הקמעונאים). הוא מגדיר את התת-קהילות בקהילות מגזרים, משום ששמרו את המאפיינים התרבותיים ואת הייחודיות הכלכלית של קהילות המוצא שלהם.

מקום נרחב מוקדש בחיבור ליהודי הממשל וליהודי הנמל באסתאנבול וביתר הקהילות הנזכרות. יהודי הממשל באסתאנבול, המטרופולין הגדול בעולם באותה מאה, היו גביריה הגדולים של הקהילה היהודית באימפריה העות'מאנית (אצל אחד מהם, שמואל הלוי, התארח החיד"א); בשל קרבתם לממשל זכו לעושר רב ולמקום נכבד בהנהגת החברה היהודית באימפריה העות'מאנית – הם שימשו כמנהיגים בקהילה וכפקידי קושטא'. בלטו מאוד ביניהם בני משפחות זונאנה, אג'ימאן וקארמונה. יהודי הממשל מילאו תפקידים בכירים כגון באזירגאן באשי (הסוכן הכלכלי של חיל היניצ'רים), צראף באשי (ראש השולחנים), חוכרים וחוכרי משנה, צראפים וסוכנים כלכליים. במסגרת הסדר העות'מאני הישן יכלו בני חסות (ד'מים) למלא תפקידים אלה. יהודי הממשל באו במגע הדוק עם שליטי האימפריה, ועסקיהם היו משולבים במערכת הכלכלית העל-אזורית. גבירים אלה היו מעורים בפוליטיקה המקומית, וקשרו את גורלם בנותני חסות מוסלמים בממשל. כשם שחסות זו הייתה להם לברכה בימים טובים, כך הפכה להם לרועץ כאשר נתון החסות איבד את כוחו הפוליטי, ובסופו של דבר הבולטים שבגבירים היהודים הוצאו להורג. צור מלמד שניתן להבין את גורלם של הגבירים היהודים באמצעות שני מושגי מפתח, יחסי פטרו-קליינט ורשתות קליינטליות. לדוגמה יחזקאל גבאי השכיל לרכוש את אמונו של טלעת אפנדי בעת שזה שירת בכגדאד, ומששב מושל זה לאסתאנבול, סייע לגבאי בן חסותו להגיע למשרת

צראף באשי. דוגמה אחרת היא בואה של אחות הסולטאן מחמוד השני לחלוק כבוד לבכור קארמונה אחר הירצחו בפקודת הסולטאן משום שהנהיגה רשת קליינטלית. הדיון בעוצמתה של משפחת הגבירים אג'מאן, שהחזיקה בתואר אוג'אק באזרגאני (סוכן כללי של חיל היניצ'רים), ובנפילתה מבוסס על מחקר החשוב של שוקי אקר ועל רוזאניס,³ ומבהיר את הקשרים החשאיים החזקים שהעניקו ליהודי כוח רב, וכי משרה זו הבטיחה רווח אך גם סיכון. כידוע בני משפחת אג'מאן הוצאו להורג, וגורלו של החוכר בכור קארמונה היה דומה. הדיון ביהודי הממשל בדמשק ובעכו, שעיקרו תולדות משפחת פרחי ובנה החשוב חיים פרחי, מבוסס על תובנות דומות.

צור בוחן את הקשר בין מעמדם של הגבירים למצב אחיהם בקהילה, ומראה כי לא תמיד גרמה נפילתם לנפילת הקהילה, משום שנפילתם הייתה קשורה לנפילת איש החסות שלהם ולא לציבור היהודי. לדוגמה לאחר הוצאתו להורג של יחזקאל גבאי בשנת 1823 כמעט לא נפגע הציבור היהודי, להוציא בכגדאד – על פי ידיעות שהגיעו משם הוצאתו להורג הובילה להתנפלות על הציבור היהודי בעיר; וידוע גם על גבירים יהודים שעזבו את עיראק באותו זמן. חשובה הערכת צור שהשלטונות, וכנראה גם הציבור המוסלמי, לא ראו ביהודי המקום מכלול אחד. לכן למשל רצח הגבירים באסתאנבול בשנים 1823 ו-1826 אומנם בישר רעות, אך הוא לא היה קשור להיותם יהודים אלא למאבקים בתוך השלטון העות'מאני כשהסולטאן אוהד הקדמה יצא נגד מחנה השמרנים שלאותם גבירים הייתה זיקה לאליו. צור עוסק בהרחבה גם בזיקת הגבירים במצרים לרשתות האימפריאליות ולבעלי החסות המקומיים. הוא מעריך שהמתחיות בין שתי אוריינטציות חסות אלו נמשכה והלכה עמוק לתוך המאה השמונה העשרה, ואולי על רקע זה יש להבין את היחס השלילי ליהודים עוד לפני שלטונו של עלי ביי ובהמשך את חיסול המוכסים היהודים בידי עלי ביי.

לאורך החיבור פורש צור את רשת הקשרים הכלכליים והפוליטיים בין אסתאנבול למרכזי הפרובינציות. הוא מראה כיצד הגבירים – רובם נתינים עות'מאנים ומיעוטם פרנקוס – חיו חיי פאר, אך הצניעו את העושר בבתיהם ודאגו להעלימו מעיני המבקרים, בעיקר הלא-יהודים. נושא הקנאה של מוסלמים ונוצרים בגבירים הללו צף ועולה לא אחת, והמחבר מנסה ליישב את השאלה כיצד הגיעו הגבירים היהודים לקרבה לממשל המוסלמי ולתפקידים רבי עוצמה בממשל, למרות היותם ד'מים.

3 יחושע אקר, 'הבאזרגאן של אוג'אק היניצ'רים: ביוגרפיה של תפקיד', עבודת מוסמך, אוניברסיטת תל אביב, תשס"ב.

המחבר מקדיש מקום נרחב לאליטה היהודית הכלכלית במאה השמונה עשרה בעיר הנמל העולה ומשגשגת בצרה, וגם כאן הוא דן בהיבטים קליינטליים ביחסי מושלים ויהודים, כגון ביחסי סולימאן ויעקב אהרן גבאי בשנות השבעים והשמונים של המאה השמונה עשרה. הוא מסביר שאין פלא שאנשי עילית חלבים נסעו בשיירות לבצרה, ומראה כי יהודי הממשל החלו להיות מעורבים גם בסחר הבין־לאומי, ושבעקבות התחרות הכלכלית העזה גברה העוינות בין יהודים לנוצרים, והיא באה לידי ביטוי גם בעלילת דם הפוכה בשנת 1791, שבה הואשמו הנוצרים ברצח פולחני של יהודי. הוא דן ביהודי הממשל בבצרה מול נוצרי הנמל, ומלמד שלגבירים היהודים הייתה השפעה בתוך הממשל הממלוכי המקומי. הוא גם מוכיח כי הגבירים היהודים בעיראק ניסו להשפיע על השער העליון באמצעות קשריהם בחלב ובאסתאנבול. ברם בסופו של דבר נחלו הנוצרים ניצחון, בגלל הפעלת לחץ מהמערב, וגבירי בצרה היהודים נמסרו לידי הקונסול הבריטי והוענשו קשות בשנת 1795 לערך.

בדיון מאלף בגבולות הדת המחבר מגיע למסקנה שבערי הפריפריה המזרחית של האימפריה, כגון בדמשק, בלטו יותר גבולות הדת, שלא ניתן היה לפרוץ אותם, הופגנה ההפרדה של האוכלוסייה היהודית, והובלטה נחיתותה. הדבר ניכר גם בתנאי החיים של יהודי הממשל בדמשק, ובהם בני משפחת פרחי, שהשתדלו שלא לנקר עיניים, ושהסתירו את עושרם מאחורי חזות דלה. הפאר וההדר ואורח החיים הנוצץ נחשפו רק לעיני מבקרים שרצו להרשים. צור מעלה שאלות: 'איך עוצבה תרבות החצר של בית פרחי והיכן? את מי נועד כל הפאר הזה לענג ולהרשים: את בני המשפחה, אנשי הקהילה ונוצרים זרים בודדים ומזדמנים בלבד? מה היתה תרבות החצר של סולימאן פאשא, והאם היא השפיעה על ארגון ארמונו הקטן של נאמנו היהודי? האם חבריו של חיים פרחי לצמרת הממשל לא ביקרו בו מעולם, לא הסתנוורו מאבני החן והמראות, לא התענגו על הקפה המבוסס בענבר [...] כלום לא חצו מעולם את הקיטון הצר והמלוכלך שבמבוא הבית?' (עמ' 94). לעומת זאת הוא מדגיש כי באסתאנבול לא חששו גבירים יהודים להפגין את עושרם.

מקום נרחב בחיבור מוקדש ליהודי הנמל – מושג שחידשו דוד סורקין ולואיז דובין – בקהילות המרחב המזרחי.⁴ צור מאמין ברלוונטיות של מושג זה אף בקהילות ללא נמל, כגון חלב, משום שהעיר משכה אליה יהודים מטיפוס זה.

David Sorkin, 'The Port Jew: Notes towards a Social Type', 4
Journal of Jewish Studies 50, 1 (1999), pp. 87–97; Lois C.
Dubin, *The Port Jews of Habsburg Trieste: Absolutist Politics and
Enlightenment Culture*, Stanford, CA 1999

הוא גם בוחן את המעבר של בני משפחת ששון הבגדאדית, שהשתייכו ליהודי הממשל, לסטטוס של יהודי הנמל כאשר הקימו את האימפריה הכלכלית שלהם בהודו ובערי המזרח הרחוק לאחר שנת 1817. הוא סבור כי הגבירים הבגדאדים שהיגרו להודו ולמזרח הרחוק עומדים בחמשת התנאים שהציבה דוכין לאפיון יהודי נמל מודרנים. עם זאת הוא מחדד את השוני בינם לבין יהודי הנמל שפעלו בעיר נמל. הוא סבור כי הבגדאדים דומים הרבה יותר לפזורות המשנה של הספרדים המערבים באיי האוקיינוס האטלנטי ובחופיו המערביים, ברם קשה להשוות ביניהם, משום ששתי הפזורות אינן בנות אותו הזמן; האחת היא תוצר המיוחד לעת החדשה המוקדמת, והשנייה – לעת החדשה המאוחרת (המאה התשע עשרה וראשית המאה העשרים). צור גם מדגיש כי נוצרו הבדלים באופי הפזורה.

באמצעות דיון ביהודי כוג'ה עבדאללה בן יוסף פרג' מבצרה ובסופו צור מראה את הסכנה בריכוז של שני תפקידים, איש ממשל וסוחר, בידי גביר אחד. הוא סבור כי תיאום והרמוניה בין שירות הפטרוץ לבין האינטרסים הכלכליים של הגביר היו אפשריים אך לא מובטחים מראש. הוא מראה כי הזות תחנת המסחר של חברת הודו המזרחית מבצרה לכוויית חוללה קונפליקט בין יהודי הממשל לאדוני; היא גרמה הפסדים כבדים לראשי הממשל העות'מאני בדרום עיראק, ובסופו של דבר הם התנערו מכוג'ה עבדאללה. מכאן נלמד כי עירוב התפקידים של הגביר כסוחר וגם כצראף וסוכן כלכלי הוביל לאסונו. בעיראק היו עוד גבירים שהתפתו לעסוק בסחר חוץ בתקופה שבה גבר כוחן של המעצמות הימיות.

צור מראה גם כי יהודי הממשל הוותיקים שנאלצו להיאבק בגבירים יוונים וארמנים על החזקה בתפקידיהם, התנגדו לחדירת אחיהם הפרנקוס לתפקידיהם. לכן הפרנקוס יכלו להיות סוכנים מסחריים וסוחרים בין-לאומיים, אבל לא מילאו את שורות אנשי הממשל. במאה התשע עשרה נטתה הכף לטובת יהודי הנמל, כגון באסתאנכול, והדוגמה הבולטת היא אברהם די קאמונדו. בהתאם לשיטתו בוחן צור את זיקת הפרנקוס לרשתות, ומציין שהם היו תלויים ברשתות מסחר יהודיות ולא־יהודיות שקווייהן נפרשו על פני ימים ויבשות, אך את עיקר כוחם שאבו מרשתות מערביות שמחוץ לכלכלה העות'מאנית, ורובם לא היה תלוי כלל ברשתות העות'מאניות.

צור דן לעומק במערכת היחסים בין יהודים, נוצרים ומוסלמים בתקופה הנדונה על רקע המצב הכלכלי באימפריה העות'מאנית במאה השמונה עשרה, שהוביל את הארמנים והיוונים הקתולים לנסות לחדור לתחומי העיסוקים הכלכליים של היהודים ולהיחם מתפקידים נכבדים בממשל ובמסחר. אחת ממסקנותיו היא שהיהודים איברו במאה זו את היתרון של שליטה כמעט בלעדית בלשונות

אירופה, לטובת האליטה היוונית והארמנית, שגם התאפשר לה להשתלב בזרמים האינטלקטואליים שהתפתחו באותה עת במערב. לדוגמה הוא מגיע למסקנה שהמשכיל הארמני ד'אוסון היה בעל זיקה לעולם הנאורות יותר מאשר החיד"א, אך שגם הוא במסעותיו במערב אירופה היה ער לחידושי המדע.

צור בוחן את השפעת הרוב המוסלמי גם בזירה התרבותית, בעיקר בשירת הקודש, שניזונה מן התרבות המוזיקלית של הסביבה המקומית הלא-יהודית, וכן בפניות של יהודים רבים, מכל מרכיבי החברה היהודית, אל בית המשפט השרעי. הוא מעריך כי ברטוריקה ההלכית המשפטית שנקט על פי רוב הקאדי בירושלים במאה השמונה עשרה היה כדי להשרות רוח של נינוחות על הד'מים שפנו אליו, להעניק להם ביטחון במשפטו ולקרנם לבית דינו. ברם הוא אינו מתעלם מן העובדה שהיו גם קאדים בעיר במאה השמונה עשרה שמילאו תפקיד שלילי כלפי האוכלוסייה הלא-מוסלמית. להערכתו שררה קרבה יחסית בין מוסלמים ליהודים בשכבות הבינוניות והנמוכות, ובפסקי הקאדים לא היה עידוד להתאסלמות, ואין בהם עדות להתפרצויות של בני הרוב המוסלמי כלפי המיעוט היהודי. עם זאת ברי שלא ניתן להתבסס רק על תיעוד זה, וידוע זה כבר כי לאורך המאה השמונה עשרה סבלו יהודי ירושלים מהתנכלויות קשות, כפי שמלמד מחקרו של עזריאל שוחט.⁵ ראוי לציין עוד שממקורות עבריים עולה שהיהודים בירושלים שיחדו באופן קבוע את הקאדים.

חשובה מסקנת צור שלמרות מדיניות השער העליון כלפי היהודים והנוצרים, שכללה לא אחת גזרות ועושיק, נקטו היהודים גם במאה השמונה עשרה עמדה חיובית כלפי מוסדות האימפריה וסמליה.

בפרק נפרד דן צור ב'פשוטי העם באספקלריית בית הדין', ולשם כך השתמש במידע המצוי ב'פנקס בית דין איסור והיתר' מאסתאנבול. בפנקס זה אצור מידע חשוב על הקהילה, גביריה, הפרנסות, המתחים הכלכליים, הפער בין המעמדות, המצב הדתי, יחסים בין יהודים לנוכרים ועוד. הוא הגיע למסקנות חשובות מקריאה מעמיקה של תקנות דייני בית הדין הזה, כגון הרצון של בית הדין הזה לקחת מנופול מסחרי על מכירת תפילין משומשות.

חשובות הערכותיו של צור על החיד"א, שהשתייך לדעתו ליהודי ההיכל, שהשפעתם יכלה להיות גדולה פי כמה וכמה מזו של איש הממשל אם נעקר ממקומו. קורותיו של החיד"א מלמדים על תלותו הכלכלית בגבירי המרחב הג'ודזמי ועל הפוטנציאל של נציג פקיד קושטא בסנג'ק ירושלים לדרוף ולדכא תלמידי חכמים מסוגו. אולם צור מעיר אל נכון כי פקיד זה היה חסר כוח מחוץ

5 עזריאל שוחט, 'היהודים בירושלים במאה הי"ח', קתדרה 13 (תש"ם), עמ' 3-45.

לאימפריה העות'מאנית, בו בזמן שהחיד"א יכול היה לזכות להערכה גם מחוץ לגבולות האימפריה. החיד"א, בעל זהות יהודית, לשון עברית ותרבות רבנית, נע בין אסיה, צפון אפריקה ומערב אירופה. מסקנת צור היא שיהודי ההיכל התברכו ביכולת התקשרות ועסקו בפעילות אינטלקטואלית, ובכך אפשרו את קיום הפזורה היהודית כולה, שתויגה באמצעות הדת, ושמרו על גבולותיה הרוחניים והחברתיים. הוא אף מדגיש את תלות החכמים בגבירים – אנשי הממשל ויהודי הנמל – ולא ברשתות חיצוניות.

צור מעיר כי החיד"א הציע לקוראים ביומנו משחק מילים המזכיר טקטיקות כתיבה פוסט-מודרניות, ובולטים בטקסט קולו האישי ונוכחותו. הוא דן בשאלה אם סימני עידן הנאורות שראה החיד"א במסעותיו באירופה השפיעו על זהותו היהודית ועל כתיבתו ולשונו. לדעת צור מסעותיו והמעבר לליוורנו, שבה חי שלושים שנה, עד פטירתו בשנת 1806, 'עשו אותו לדמות היברידיית שכיחה למדי בנוף הנמל הטוסקני: אדם הממוזג בדמותו ספרדי-מזרחי עם השפעות ספרדיות-מערביות' (עמ' 209).

לאורך הספר צור משתמש בספרות מחקר ענפה, ופעמים רבות מגיע למסקנות משלו, מציע סדר חדש של אירועים שתוארו במחקר, ומעניק להם פרשנות מעניינת משלו. הוא גם מעלה שאלות ומביאן לפתחם של החוקרים. הקריאה בספר מרתקת ומעוררת את הקוראים להסתכלות חדשה על החברה היהודית, גביריה, מגזריה וחיי החברה והכלכלה באימפריה העות'מאנית במחצית השנייה של המאה השמונה עשרה ובשלושים השנים הראשונות של המאה התשע עשרה. ספר זה על תובנותיו, מסקנותיו ומונחיו ישמש מעתה ספר מחקר בסיסי לכל החוקרים והמתעניינים בקורות יהדות האימפריה העות'מאנית על סף העידן המודרני.

לאה בורנשטיין-מקובצקי

מוגן בזכויות יוצרים